

Εισαγωγή

Ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα που ανέδειξε η πρόσφατη πανδημία COVID-19 ήταν η ανάδυση σε παγκόσμιο επίπεδο θεωριών συνωμοσίας γύρω από την πρόελευση και εμφάνιση του συγκεκριμένου κορωνοϊού, τον ρόλο των εμβολίων, τη μαζική πειθάρχηση του πληθυσμού κλπ. Οι πεποιθήσεις αυτές δεν έμειναν σε θεωρητικό επίπεδο αλλά είχαν και απολύτως πρακτικές συνέπειες, με την εμφάνιση του λεγόμενου αντι-εμβολιαστικού κινήματος, με διαδηλώσεις και συγκρούσεις που είχαν επίκεντρο τα περιοριστικά μέτρα για την αντιμετώπιση της πανδημίας που επέβαλαν τα κράτη, ακόμη και με την εμφάνιση πολιτικών κινήσεων με στόχο την υπονόμηση της συνταγματικής τάξης σε διάφορες χώρες. Από την άλλη πλευρά, το 2021 στις ΗΠΑ συνέβη ένα εντυπωσιακό περιστατικό με τη μαζική εισβολή στο Καπιτώλιο οπαδών του πρώην προέδρου Ντόναλντ Τραμπ (Donald J. Trump), πολλοί εκ των οποίων ήταν ταυτόχρονα πεπεισμένοι ακόλουθοι του διαβόητου QAnon, μιας εντελώς εξωπραγματικής θεωρίας συνωμοσίας που εκκινώντας από την αμερικανική κοινωνία γνωρίζει πλέον παγκόσμια απήχηση. Μεγάλα επεισόδια έγιναν εντελώς πρόσφατα και στη Βραζιλία από οπαδούς του πρώην προέδρου Ζαΐρ Μπολσονάρο (Jair Bolsonaro), οι οποίοι αμφισβήτησαν το αποτέλεσμα των πρόσφατων εκλογών, όντας ταυτόχρονα υποστηρικτές του QAnon.¹

Όλα τα παραπάνω, και πολλά άλλα ακόμη, αποδεικνύουν ότι, παρά την κατίσχυση της επιστήμης στον σύγχρονο κόσμο, την τεράστια τεχνολογική ανάπτυξη και την εμφάνιση μεγάλων δυνατοτήτων για την εξέλιξη του ανθρώπινου πολιτισμού, ανορθολογικές πεποιθήσεις εξακολουθούν να υφίστανται και να καθορίζουν στάσεις και συμπεριφορές.² Αναμφίβολα όλα τα παραπάνω δεν εμφανίζονται εν κενώ. Οι σχέσεις της επιστήμης με εξουσιαστικούς θεσμούς, αλλά και η διαχρονική χρησιμοποίηση τεχνολογικών καινοτομιών για σκοπούς που ουσιαστικά διευρύνουν τις υπάρχουσες κοινωνικές ανισότητες, συνιστούν προφανώς ανοικτά ζητήματα προς διερεύνηση, όπως άλλωστε ανοικτό παραμένει και το μεγάλο ερώτημα της ενδεχόμενης αυτονόμησης της τεχνολογίας. Επιπλέον, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι, ούτως ή άλλως, το ζήτημα της διάκρισης ορθολογικού/ανορθολογικού έχει τεράστιες φιλοσοφικές και θεωρητικές προεκτάσεις, και ότι ζούμε σε έναν κόσμο μεγάλων αντιφάσεων και ανισοτήτων, σε μια κοινω-

¹ <https://www.euronews.com/my-europe/2022/01/06/what-happened-to-qanon-after-the-storming-of-the-us-capitol>

² Πρβλ. Σ. Τραχανάς, *Το φάντασμα της όπερας. Η επιστήμη στον πολιτισμό μας*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2016.

νία που χαρακτηρίζεται ήδη εδώ και δεκαετίες ως μεταβιομηχανική ή μετανεωτερική/μεταμοντέρνα.³ Πρόκειται για μια ιδιαιτέρως σύνθετη κατάσταση, κατά την οποία βασικές καταστατικές αρχές της έχουν αναγορευθεί ο «θάνατος του υποκειμένου», η σχετικότητα της ίδιας της έννοιας της αλήθειας και το αξίωμα «όλα κολλάνε» («anything goes»). Επιπλέον, τις τελευταίες δεκαετίες προωθείται συστηματικά όλο και περισσότερο η αμφισβήτηση και αποδόμηση των μεγάλων συνεκτικών πολιτικών και ιδεολογικών αφηγήσεων και προβάλλεται το ενδεχόμενο της Πτώσης του Δυτικού Πολιτισμού (άλλοτε ως ευκαίο και άλλοτε ως αποτρόπαιο γεγονός, αναλόγως της οπτικής του παρατηρητή). Δεν πρέπει να υποτιμάται και η διάσταση της «απομάγευσης του κόσμου», σύμφωνα με τη γνωστή προσέγγιση του μεγάλου Γερμανού κοινωνιολόγου Μαξ Βέμπερ (Max Weber). Όλα τα παραπάνω, μαζί με την πανθομολογούμενη αδυναμία παλαιών θεσμών (όπως της εκπαίδευσης) να διατηρήσουν την πρωτοκαθεδρία τους στην κοινωνικοποίηση των νέων, τη μείωση της συμμετοχής στις πολιτικές διαδικασίες, την «ιδιωτικοποίηση της πίστης» και την κατίσχυση της αρχής της επιλογής και όχι της μοίρας, σύμφωνα με τον επίσης κοινωνιολόγο Πίτερ Μπέργκερ (Peter Berger), οδηγούν νομοτελειακά σε μια ουσιαστικά πρωτοφανή κατάσταση.

Στο πλαίσιο αυτό, ο σύγχρονος άνθρωπος καλείται να δομήσει την κοσμοθεώρησή του, στην πραγματικότητα, αποσπασματικά. Αν λοιπόν και θεωρητικά απεγκλωβισμένος από τις δεσμεύσεις του παρελθόντος, είναι αναγκασμένος να ζει στην κατά Ούλριχ Μπεκ (Ulrich Beck) κοινωνία της διακινδύνευσης/ρίσκου, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την κοινωνική του ταυτότητα. Χωρίς τα «ασφαλή λιμάνια» του παρελθόντος, οι άνθρωποι ταξιδεύουν γνωστικά λοιπόν σε ανεξερεύνητους ωκεανούς και πολλά από αυτά που παρατηρούν τους φαίνονται παράξενα και μυστηριώδη. Το νόημα του κόσμου έχει θρυμματιστεί και σε κάποιες περιπτώσεις μοιάζει να απουσιάζει εντελώς. Εδώ λοιπόν εισέρχονται οι «αλλόκοτες» θεωρίες στις οποίες αναφερόμαστε στο βιβλίο. Για ένα όχι ευκαταφρόνητο τμήμα της κοινωνίας, η επιλογή μοιάζει εύλογη και συνίσταται σε καταφυγή σε θεωρίες συνωμοσίας, σε ένα μυθολογικό παρελθόν, στην ψευδοεπιστήμη και την ψευδοϊστορία, ακόμη και στον αποκρυφισμό, που στοιχία τους πλέον μπορεί κανείς να βρει σε αστραπιαία ταχύτητα στο διαδίκτυο. Για πολλούς από τους ανθρώπους που επιλέγουν την υιοθέτηση μιας τέτοιας κοσμοθεώρησης, το όλο ζήτημα αποκτάει πολλές φορές υπαρξιακά χαρακτηριστικά, και σχετίζεται με την ίδια την ταυτότη-

³ Πρβλ. και το ενδιαφέρον πρόσφατο βιβλίο S. Pinker, *Ορθολογισμός τώρα. Τι είναι, γιατί μοιάζει σπάνιος, γιατί έχει σημασία*, μτφρ. Π. Δρεπανιώτης, Διόπτρα, Αθήνα 2022. Για τη μετανεωτερικότητα και το μεταμοντέρνο η βιβλιογραφία είναι τεράστια. Από μια μαρξιστική οπτική και ειδικά για τον χώρο του πολιτισμού, κλασικό είναι το F. Jameson, *Το μεταμοντέρνο ή η πολιτισμική λογική του ύστερου καπιταλισμού*, μτφρ. Γ. Βάρσος, Νεφέλη, Αθήνα 1999. Πρβλ. τις παρατηρήσεις του R. Jenkins, *Κοινωνική Ταυτότητα*, μτφρ. Κ. Γεωργοπούλου, Σαββάλας, Αθήνα 2007, σ. 40.

τά τους. Κατά μια έννοια, είναι πολύ σημαντικό για κάποιους την εποχή αυτή να αναζητάνε και να βρίσκουν και άλλα άτομα τα οποία να συμμερίζονται παρόμοιες αντιλήψεις και να αισθάνονται μέλη μιας ομάδας «εκλεκτών» που διαφοροποιούνται από τα «πρόβατα», την πλειοψηφία του πληθυσμού που θεωρείται συμβιβασμένη και πειθήνια. Σύνθετοι κοινωνικο-ψυχολογικοί μηχανισμοί, οι οποίοι έχουν περιγραφεί αναλυτικά από πολλούς επιστήμονες, κινητοποιούνται από την πλευρά αυτών των συγκροτούμενων κοινοτήτων για την εκλογίκευση των επιλογών τους και τη δικαιολόγηση της στάσης τους απέναντι σε αυτά που θεωρούν «κατεστημένες απόψεις». Από την άλλη πλευρά, οχυρωμένη πίσω από το τείχος της «πολιτικής ορθότητας» και της αρχικά θεμιτής αξίωσης διάφορες μειονότητες να μην υφίστανται διακρίσεις, ένα τμήμα της μετανεωτερικής αριστερής διανόησης (ιδίως στις ΗΠΑ και τον αγγλοσαξονικό κόσμο) δεν διστάζει να υιοθετήσει απόλυτα ανορθολογικές θεωρήσεις, σε ένα πνευματικό περιβάλλον που ανέχεται την ύπαρξη ξεκάθαρα αντι-επιστημονικών θεωριών, όπως αυτή της «Μαύρης Αθηνάς» – της υποτιθέμενης καταγωγής του ευρωπαϊκού πολιτισμού από την Αφρική.⁴ Υπάρχει πάντως και η άλλη πλευρά της Αριστεράς, που εξακολουθεί να ακολουθεί την κληρονομιά του ορθού λόγου και να στηλιτεύει ανελέητα τέτοιου τύπου κοσμοθερήσεις και πρακτικές.⁵

Το βιβλίο αυτό γράφτηκε μέσα στην ιδιαίτερη συγκυρία της πανδημίας και στοχεύει στην παρουσίαση στο ευρύ κοινό δεκαπέντε «αλλόκοτων» δημοφιλών θεωριών, που καλύπτουν ζητήματα με μεγαλύτερη ή μικρότερη επίδραση σε εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο. Όπως εύκολα αντιλαμβάνεται κανείς, η ανάλυση δεν είναι εξαντλητική καθώς στην πραγματικότητα θα χρειάζονταν πολλές χιλιάδες σελίδες για την αποτύπωση αυτού του φαινομένου στις συνολικές του διαστάσεις αλλά και για τις ερμηνείες που έχουν δοθεί κατά περίπτωση. Η εστίαση στις θεωρίες αυτές είναι, λοιπόν, καθαρά υποκειμενική και επιλεκτική εκ μέρους του συγγραφέα, καθώς οι ανάλογες θεωρήσεις σε καμία περίπτωση δεν διεκδικούν το μονοπώλιο της αποκλειστικότητας στον χώρο του «αλλόκοτου». Υπάρχουν πάμπολλες άλλες παραπλήσιες ή μη, που καλύπτουν ένα τεράστιο φάσμα από τις πιο αληθοφανείς ως τις πλέον εξωπραγματικές. Δεν θα πληροφρηθεί, λοιπόν, κανείς στο βιβλίο κάτι σχετικό με το τροχαίο δυστύχημα (ή μήπως δολοφονία;) της πριγκίπισσας Νταϊάνα (Princess Diana), το ρεύμα του δημιουργισμού (creationism) που αντιμάχεται τη θεωρία της εξέλιξης (ειδικά στις ΗΠΑ),

⁴ Βλ. R. Wolin, *Η γοητεία του ανορθολογισμού. Το ειδύλλιο της διανόησης με τον φασισμό από τον Νίτσε στον μεταμοντερνισμό*, μτφρ. Μ. Φιλιππακοπούλου, Πόλις, Αθήνα 2007. Για τη θεωρία της «Μαύρης Αθηνάς», βλ. R. Fritze, *Επινοημένη Γνώση. Ψευδοϊστορία, ψευδοεπιστήμη και ψευδοθρησκείες*, μτφρ. Δ. Τανούδης, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα 2012, σ. 283-326.

⁵ Βλ. F. Wheen, *How Mumbo-Jumbo Conquered the World: A Short History of Modern Delusions*, Public Affairs, Νέα Υόρκη 2004.

τη θρυλούμενη ανακάλυψη της Αμερικής από έναν κινεζικό στόλο πριν τον Χριστόφορο Κολόμβο, ή το αν τελικά ο Έλβις (Elvis) είναι ζωντανός. Η έστω και μόνο αναφορά όλων των «αλλόκοτων θεωριών» θα ξεπερνούσε τους στόχους αυτού του βιβλίου, που σχηματικά κινούνται γύρω από το τετράπτυχο παράθεση-πλαισίωση-ερμηνεία-αποδόμηση. Και αν οι τρεις πρώτοι στόχοι μπορούν σχετικά πιο εύκολα να γίνουν κατανοητοί, αξίζει να σταθούμε στην έννοια της αποδόμησης (debunking) των θεωρήσεων αυτών. Η αποδόμηση που υπονοείται στα περισσότερα έργα (κυρίως της αγγλόφωνης βιβλιογραφίας) έχει να κάνει περισσότερο με την έννοια της κριτικής απομυθοποίησης των αφηγήσεων και των θεωριών αυτών στη βάση στέρεων επιστημονικών δεδομένων και ενός σκεπτικισμού, που όμως, κατά τη γνώμη μας, χάνει μέρος της δυναμικής του όταν γίνεται επιθετικός και μονοδιάστατος. Πρέπει να αναφερθεί στο σημείο αυτό ότι τα επιμέρους κεφάλαια του βιβλίου μπορούν να διαβαστούν και αυτόνομα και αναφέρονται τόσο σε διεθνείς όσο και σε εθνικές όψεις του φαινομένου. Επιπλέον, επειδή ακριβώς στόχος του έργου είναι να αποτελέσει ένα είδος «οδηγού» για το ευρύτερο κοινό στην επικράτεια των «αλλόκοτων θεωριών», η ανάλυση δεν γίνεται σε βάθος (in depth), αλλά προκρίνεται η περιγραφική και όσο το δυνατόν επεξηγηματική προσέγγιση των ζητημάτων. Στο τέλος του βιβλίου παρατίθεται και ενδεικτική βιβλιογραφία για όσους/όσες θελήσουν να εντρυφήσουν περισσότερο στις πεποιθήσεις αυτές, αλλά και στις επιστημονικές προσπάθειες κατανόησης/ερμηνείας τους.

Γιατί οι άνθρωποι πιστεύουν σε παράξενα πράγματα ήταν ο τίτλος ενός δημοφιλούς σχετικού βιβλίου, που μεταφράστηκε και στα ελληνικά.⁶ Ο συγγραφέας του, Μάικλ Σέρμερ (Michael Shermer), ανήκει στην πρωτοπορία των σκεπτικιστών που, ειδικά στις ΗΠΑ, αντιπαρέρχονται τα επιχειρήματα των συνωμοσιολόγων και των οπαδών της ψευδοεπιστήμης. Συνεργάζεται ενεργά με το περιοδικό *Skeptic* (του οποίου είναι διευθυντής) και έχει επιμεληθεί, μεταξύ άλλων, ένα πολύ σημαντικό συλλογικό έργο γύρω από την ψευδοεπιστήμη.⁷ Όπως δείχνουν τα πράγματα, οι απαντήσεις δεν είναι εύκολες. Ο Σέρμερ πάντως φαίνεται να υποστηρίζει ότι, σε τελική ανάλυση, είναι σύνθετες ψυχολογικές διεργασίες που οδηγούν στις πεποιθήσεις αυτές, γεγονός που αφήνει ανοικτό το ερώτημα της κοινωνιολογικής, ιστορικής και πολιτισμικής ανάλυσης του πεδίου αυτού.

Ένα επιπλέον σημαντικό ζήτημα που αναδεικνύεται από την εξέταση αυτών των θεωρήσεων είναι ότι δεν υπάρχει ομοφωνία στην επιστημονική κοινότητα

⁶ Βλ. Μ. Shermer, *Γιατί οι άνθρωποι πιστεύουν σε παράξενα πράγματα; Ψευδοεπιστήμη, προλήψεις και άλλες πλάνες του καιρού μας*, μτφρ. Μ. Παναγιωτάκης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2006.

⁷ Μ. Shermer (ed.), *The Skeptic Encyclopedia of Pseudoscience*, 2 τμ., ABC-CLIO, Σάντα Μπάρμπαρα 2002.

για τον ορισμό αυτών καθεαυτών των φαινομένων. Ας σταθούμε στον όρο: *Θεωρίες Συνωμοσίας* (Conspiracy Theories). Ο όρος αυτός έχει επικρατήσει διεθνώς για να χαρακτηρίσει διαφόρων ειδών θεωρίες που αποδίδουν τα δεινά ατόμων ή ομάδων σε εμπρόθετη δράση άλλων ομάδων που δρουν στο ημίφως. Άλλοι ερευνητές όπως ο Πιερ-Αντρέ Ταγκιέφ (Pierre-André Taguieff) προτιμούν τον όρο συνωμοσιολογικές αφηγήσεις.⁸ Μιλώντας ο Ταγκιέφ για τις «θεωρίες συνωμοσίας» τις ορίζει ως:

τις αφελείς εξηγήσεις –ή υποτιθέμενα αφελείς–, οι οποίες αντιτιθέμενες εν γένει στις επίσημα υποστηριζόμενες θέσεις, θέτουν στο προσκήνιο μια ή περισσότερες ομάδες που δρουν στη σκιά ή εν κρυπτώ για να πραγματοποιήσουν ένα σχέδιο κυριαρχίας, εκμετάλλευσης ή εξόντωσης, με τους συνωμότες να κατηγορούνται ότι βρίσκονται στην ρίζα των αρνητικών, συγκλονιστικών, συνταρακτικών ή τραυματικών γεγονότων προικισμένων με κοινωνική σημασία.⁹

Διαπιστώνοντας τα ενδεχόμενα προβλήματα που προκύπτουν από τον ορισμό αυτό, υποστηρίζει στη συνέχεια ότι:

αντί για «θεωρία της συνωμοσίας» (στον ενικό), υποθέτοντας τη μοναδικότητα της και την ενότητα της («η θεωρία της συνωμοσίας»), είναι προτιμότερο να μιλάμε για συνωμοσιολογική νοοτροπία ή, ακόμη, για συνωμοσιολογική σκέψη. Και αντί για «θεωρίες της συνωμοσίας» (στον πληθυντικό), αξίζει καλύτερα να μιλάμε για συνωμοσιολογικές αφηγήσεις.¹⁰

Το μεγάλο πρόβλημα πάντως είναι ότι πραγματικές συνωμοσίες υπήρξαν ιστορικά και εξακολουθούν να υπάρχουν. Ειδικά τους τελευταίους αιώνες, με την αλματώδη ανάπτυξη των κρατικών και παρακρατικών μυστικών υπηρεσιών, τη βιομηχανική κατασκοπία, τις πολιτικές δολοφονίες και τα πραξικοπήματα, η διαπίστωση για την ύπαρξη συνωμοσιών δείχνει αυτονόητη.¹¹ Πώς, λοιπόν, διαχωρίζονται οι συνωμοσίες από τις θεωρίες συνωμοσίας;

Ο Ντέιβιντ Ααρόνοβιτς (David Aaronovitch) προτείνει έναν ορισμό που μπορεί να μας φανεί χρήσιμος. Σύμφωνα με τον ίδιο:

Μια θεωρία συνωμοσίας είναι η μη αναγκαία υπόθεση (ύπαρξης) μιας συνωμοσίας όταν άλλες εξηγήσεις είναι πιο πιθανές. Είναι, για παράδειγμα, πολύ πιθανότε-

⁸ Βλ. P.A. Taguieff, *Σύντομη πραγματεία περί συνωμοσιολογίας*, μτφρ. Σ. Τριανταφύλλου, Πόλις, Αθήνα 2016.

⁹ Βλ. P.A. Taguieff, *Συνωμοσιολογική σκέψη και «θεωρίες συνωμοσίας»*, μτφρ.-επιμέλεια-επίμετρο Α. Ηλιαδέλλη, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2015, σ. 35.

¹⁰ Στο ίδιο, σ. 36.

¹¹ Βλ. J.M. Bale, "Political Paranoia v. political realism: on distinguishing between bogus conspiracy theories and genuine conspiratorial politics", *Patterns of Prejudice*, v. 41 (2007), σ. 45-60.

ρο ότι άνθρωποι όντως προσεληνώθηκαν το 1969 από το ενδεχόμενο χιλιάδες ανθρώπων να έχουν στρατολογηθεί για να κατασκευάσουν μια παραπλάνηση.¹²

Από την άλλη πλευρά, ο Σέρμερ σε μια παρέμβασή του στο περιοδικό *Scientific American* υποστηρίζει ότι: «η λανθασμένη πεποίθηση ότι λίγες ανεξήγητες ανωμαλίες μπορούν να υπονομεύσουν μια καλά εδραιωμένη θεωρία βρίσκεται στον πυρήνα κάθε συνωμοσιολογικής σκέψης».¹³

Ωστόσο, ο Ουμπέρτο Έκο (Umberto Eco) σε μια σημαντική παρέμβασή του τονίζει ότι οι αποδεδειγμένες συνωμοσίες, είτε επιτυγχάνουν τον στόχο τους είτε όχι, τελικά αποκαλύπτονται κάποια στιγμή. Αντιθέτως, η όλη μυθολογία των θεωριών συνωμοσίας εδράζεται στη φύση ενός μυστικού που δεν αποκαλύπτεται, «που σύμφωνα με τον Ζίμελ, όσο πιο ισχυρό και γοητευτικό τόσο πιο κούφιο είναι. Ένα κούφιο μυστικό στέκεται απειλητικό και δεν μπορεί ούτε να αποκαλυφθεί ούτε να αμφισβητηθεί, και ακριβώς γι' αυτό γίνεται όργανο εξουσίας».¹⁴

Αν μετακινηθούμε στον χώρο ερμηνείας και άλλων φαινομένων και πρακτικών που συνδέονται με «αλλόκοτες θεωρίες», οφείλουμε να αναφερθούμε στην έννοια του *Λατρευτικού Περιγύρου* (Cultic Milieu), που εισήγαγε τη δεκαετία του 1970 ο Βρετανός κοινωνιολόγος Κόλιν Κάμπελ (Colin Campbell).¹⁵ Σύμφωνα με τον Κάμπελ, η έννοια αυτή προσδιορίζει το ευρύτερο κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον εντός του οποίου «όλα κολλάνε» και υφίσταται μια μείξη ιδεών και πεποιθήσεων που δεν περιορίζονται από συμβατικούς κανόνες απόδειξης.¹⁶ Άλλη μια έννοια που έχει χρησιμοποιηθεί, ειδικά για την κοινωνιολογική και ιστορική ερμηνεία του εσωτερισμού και του αποκρυφισμού, είναι αυτή της *Απορριπτέας Γνώσης* (Rejected Knowledge), την οποία εισήγαγε πρώτος ο Αμερικανός ιστορικός Τζέιμς Γουέμπ (James Webb).¹⁷ Σύμφωνα με τον Γουέμπ, ο οποίος μελέτησε επισταμένα την ιστορία του δυτικού αποκρυφισμού, η έννοια αυτή αναφέρεται λιγότερο στην πιθανή αναλήθεια των δοξασιών αυτών και περισσότερο στην αντιπαράθεσή τους με τις κυρίαρχες απόψεις του «κατεστημέ-

¹² D. Aaronovich, *Voodoo Histories. The Role of the Conspiracy Theory in Shaping Modern History*, Jonathan Cape, Λονδίνο 2009, σ. 5.

¹³ Παρατίθεται στο D. Thompson, *Counter-Knowledge. How we surrendered to Conspiracy Theories, Quack Medicine, Bogus Science and Fake History*, Atlantic Books, Λονδίνο 2008, σ. 10.

¹⁴ Παρατίθεται στο Ο. Έκο, *Στους ώμους των γιγάντων*, μτφρ. Χ. Βόντα, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2018, σ. 358.

¹⁵ Βλ. J. Kaplan – H. Loow (eds), *The Cultic Milieu: Oppositional Subcultures in an Age of Globalization*, Altamira Press, Λάναμ 2002, όπου περιλαμβάνεται και το σχετικό άρθρο του Κάμπελ, που είχε αρχικά δημοσιευτεί το 1972.

¹⁶ Στο ίδιο, σ. 12-13.

¹⁷ Βλ. E. Aspren, “Rejected Knowledge Reconsidered: Some Methodological Notes on Esotericism and Marginality», στο E. Aspren – J. Strube, *New Approaches to the Study of Esotericism*, Brill, Λάιπτιν 2020, σ. 127-146.

νου»-νοούμενου κυρίως με τη μορφή των χριστιανικών εκκλησιαστικών θεσμών. Τέλος, πολλές φορές χρησιμοποιείται και η έννοια του *Ανισόρροπου Περιθωρίου* (Lunatic Fringe), την οποία πρώτος χρησιμοποίησε ο Αμερικανός πρόεδρος Θίοντορ Ρούσβελτ (Theodore Roosevelt).

Πολύ σημαντική στο πεδίο κρίνεται η αναφορά του Μάικλ Μπάρκαν (Michael Barkun), Αμερικανού πολιτικού επιστήμονα, ο οποίος με το βιβλίο του *Μια Κουλτούρα Συνωμοσίας. Αποκαλυπτικά Οράματα στη Σύγχρονη Αμερική* (*A Culture of Conspiracy. Apocalyptic Visions in Contemporary America*) προτείνει μια τυπολογία των θεωριών συνωμοσίας, συνδέοντάς τες και με τις προαναφερθείσες έννοιες του Λατρευτικού Περίγυρου και της Απορριπτέας Γνώσης. Ο αρχικός ορισμός από τον ίδιο της *πεποίθησης συνωμοσίας* (conspiracy belief) είναι ότι πρόκειται για μια πεποίθηση ότι μια οργάνωση αποτελούμενη από άτομα ή ομάδες δρούσε ή δρα κρυφά προκειμένου να επιτύχει έναν κακόβουλο σκοπό. Στην κατεύθυνση αυτή θεωρεί ότι υπάρχουν τρεις βασικές αρχές, κοινές σε όλες τις πεποιθήσεις συνωμοσίας: ότι «τίποτε δε συμβαίνει στην τύχη», ότι «τίποτε δεν είναι όπως φαίνεται» και ότι «όλα συνδέονται». Η κοσμοθεώρηση του συνωμοσιολόγου, σύμφωνα με τον Μπάρκαν, είναι ταυτόχρονα επιβεβαιωτική και τρομακτική για τον ίδιο.

Ως προς την τυπολογία των θεωριών συνωμοσίας, αυτές διακρίνονται από τον ίδιο σε γεγονотικές (Event Conspiracies), συστημικές (Systemic Conspiracies) και υπερσυνωμοσίες (Superconspiracies). Η πρώτη κατηγορία αφορά περιορισμένα γεγονότα ή περιστατικά, η δεύτερη την επιδίωξη κυριαρχίας σε τοπικό, περιφερειακό ή παγκόσμιο επίπεδο, και η τρίτη τον συνδυασμό συνωμοσιών που νομοτελειακά οδηγούν σε διαχρονικές και διατοπικές υπερσυνωμοσίες για τον έλεγχο του ανθρώπινου είδους. Στη συνέχεια, ο Μπάρκαν, αφού αναλύσει τους τύπους του λεγόμενου χλιασμού (θρησκευτικός, κοσμικός και αυτοσχεδιαστικός), προχωράει στην ανάλυση των όσων μπορούν να προσφέρουν θεωρητικά οι έννοιες της Απορριπτέας Γνώσης και του Λατρευτικού Περίγυρου, επισημαίνοντας τα θετικά στοιχεία τους αλλά και τα όρια των ερμηνειών αυτών. Για την καλύτερη κατανόηση του φαινομένου χρησιμοποιεί την έννοια των «Αξιώσεων στιγματισμένης Γνώσης», τις οποίες κατατάσσει σε πέντε κατηγορίες: ξεχασμένη Γνώση, ξεπερασμένη Γνώση, αγνοημένη Γνώση, απορριπτέα Γνώση, καταπιεσμένη Γνώση. Τέλος, ο Μπάρκαν επισημαίνει μια πολύ σημαντική διάσταση του φαινομένου που θα την συναντήσουμε πολλές φορές στο βιβλίο, ότι δηλαδή οι συνωμοσιολόγοι εκλαμβάνουν συχνότατα τη μυθοπλασία (fiction) για γεγονός (fact) και αντίστροφα το γεγονός για μυθοπλασία, βοηθούμενοι πολλές φορές και από τα προϊόντα της μαζικής κουλτούρας.¹⁸

¹⁸ Βλ. Μ. Barkun, *A Culture of Conspiracy*, University of California Press, Μπέρκλεϊ/Λονδίνο 2003, σ. 1-38.

Η ανάδυση των θεωριών συνωμοσίας οδήγησε τη δεκαετία του 1960 τον Αμερικανό πολιτικό επιστήμονα Ρίτσαρντ Χοφστάντερ (Richard Hofstadter) να γράψει ένα άρθρο που αποτέλεσε σημείο αναφοράς για τους μετέπειτα ερευνητές. Με το άρθρο του που τιτλοφορείται «Το Παρανοειδές στυλ στην Αμερικανική Πολιτική» (The Paranoid Style in American Politics), ο Χοφστάντερ παρέμεινε πιστός στις γενικότερες ιδεολογικές συνισταμένες του έργου του, που έβλεπαν στον «λαϊκισμό» την αιτία των φαινομένων αυτών.¹⁹ Ξεκινώντας από τη διερεύνηση της ιστορικότητας των θεωριών συνωμοσίας στην αμερικανική κοινωνία, με την εμφάνιση του αντι-μασονικού και του αντι-καθολικού κινήματος, ερμηνεύει ουσιαστικά το ζήτημα στη βάση κοινωνικο-ψυχολογικών προσεγγίσεων. Υποστηρίζει, λοιπόν, ότι όπως σε ατομικό επίπεδο υφίσταται κλινικού τύπου παράνοια και παρανοειδείς αντιλήψεις από την πλευρά του υποκειμένου, έτσι και στην Αμερική αναπτύχθηκαν σταδιακά συλλογικές ανορθολογικές πεποιθήσεις σε ορισμένα στρώματα της κοινωνίας που εκβάλλουν σε πολιτικό επίπεδο. Παρά το γεγονός ότι η αναγωγή αυτή δεν πρέπει να θεωρείται αυτόματη, είναι δεδομένο ότι ο Χοφστάντερ με την ανάλυσή του ενδιαφέρεται περισσότερο για τις πολιτικές εκδηλώσεις του φαινομένου και όχι τόσο για την κουλτούρα της συνωμοσιολογίας.²⁰ Ο Ρόμπερτ Γκόλντμπεργκ (Robert Goldberg) συνοψίζει την ουσία των επιχειρημάτων του Χοφστάντερ:

Οι συνωμοσιολόγοι είναι άνδρες και γυναίκες του περιθωρίου των οποίων οι διαταραχές προσωπικότητας τους οδηγούν να προβάλλουν τα άγχη και τις φοβίες τους στις δημόσιες υποθέσεις. Με τη δαίμονοποίηση, την άρνηση του συμβιβασμού και τον αποκαλυπτισμό, αγνοούσαν τα πραγματικά προβλήματα του πλούτου και της εξουσίας. Σε καιρούς πολέμου, οικονομικών και κοινωνικών κρίσεων η παράνοια αυτών των υποκειμένων γίνεται μεταδοτική και σε άλλα στρώματα της κοινωνίας, φοβισμένα για τις αλλαγές και αλλοτριωμένα. Μόλις η κρίση περνάει, ο πυρετός κοπάει και οι θεωρίες συνωμοσίας επιτρέφουν στο εξτρεμιστικό περιθώριο από το οποίο προέρχονται.²¹

Αν και η προσέγγιση του Χοφστάντερ δέχθηκε κριτική, εξακολουθεί να δεσπόζει σε ένα μεγάλο τμήμα της δημόσιας σφαίρας.²² Από την άλλη πλευρά, σταδιακά

¹⁹ Το άρθρο περιέχεται στο R. Hofstadter, *The Paranoid Style in American Politics and Other Essays*, Harvard University Press, Κέμπριτζ Μασαχουσέτης 1996. Γενικότερα για την έννοια του λαϊκισμού και την ιδιαίτερη συνεισφορά του Χοφστάντερ στη συζήτηση βλ. Γ. Σταυρακάκης, *Λαϊκισμός. Μύθοι, στερεότυπα και αναπροσανατολισμοί*, εκδ. ΕΑΠ, Αθήνα 2019.

²⁰ Βλ. P. Knight, *Conspiracy Culture. From Kennedy to the X Files*, Routledge, Λονδίνο/Νέα Υόρκη 2000, σ. 5-6.

²¹ R. Goldberg, *Enemies Within. The Culture of Conspiracy in Modern America*, Yale University Press, Νιου Χέιβεν/Λονδίνο 2001, σ. xi.

²² Βλ. M. Fenster, *Conspiracy Theories. Secrecy and Power in American Culture*, University of Minnesota Press, Μινεσότα/Λονδίνο 1999, σ. 3-21.

αναδύθηκαν και άλλες προοπτικές στην εξέταση του φαινομένου από τον χώρο της κοινωνικής ψυχολογίας, της κοινωνιολογίας, της ιστορίας, της κοινωνικής ανθρωπολογίας κλπ.²³ Ακόμη και στους χώρους της πολιτικής φιλοσοφίας και της ψυχανάλυσης έχουν παρουσιαστεί πρόσφατα εργασίες σχετικές με το θέμα.²⁴ Υπό μια ευρεία έννοια, το ζήτημα έχει ενταχθεί και στο πεδίο των λεγόμενων Πολιτισμικών Σπουδών (Cultural Studies), επιβεβαιώνοντας το ανανεωμένο ενδιαφέρον γύρω από τις ανορθολογικές πεποιθήσεις.²⁵

Στο σημείο αυτό θα άξιζε να επισημανθεί ότι ειδικά στις ΗΠΑ η πρόωθη θεωριών συνωμοσίας εκτινάχθηκε μετά από τη δολοφονία του προέδρου Τζον Φ. Κένεντι (John Fitzgerald Kennedy) στο Ντάλας του Τέξας στις 22 Νοεμβρίου 1963, και θα αποτελούσε ασφαλώς κοινοτοπία να τονίσουμε τον ρόλο της στη διάχυση της συνωμοσιολογικής λογικής στη χώρα αυτή. Επρόκειτο άλλωστε για ένα γεγονός που προκάλεσε παγκόσμια εντύπωση και προξένησε μεγάλο τραύμα στο συλλογικό φαντασιακό των Αμερικανών πολιτών, δύσκολα διαχειρίσιμο όπως απέδειξε η μετέπειτα ιστορική εξέλιξη. Η σχετική βιβλιογραφία για τη δολοφονία του προέδρου Κένεντι είναι κυριολεκτικά γιγαντιαίων διαστάσεων. Από την αρχή η δυσπιστία γύρω από τις πραγματικές συνθήκες της δολοφονίας, για το αν ο Λι Χάρβεϊ Όσβαλντ (Lee Harvey Oswald) ήταν ο μοναδικός ή ο πραγματικός δολοφόνος, για τα κίνητρα του δράστη (ή των δραστών), αλλά και για τη φημολογούμενη επιχείρηση συγκάλυψης (cover-up) ήταν πολύ μεγάλη. Το μεταγενέστερο επίσημο πόρισμα της περίφημης επιτροπής Γουόρεν (Warren Commission/Warren Report) δεν έκλεισε την υπόθεση.

Αναρίθμητες, λοιπόν, είναι οι εικασίες που έχουν διατυπωθεί για τη δολοφονία Κένεντι, οι περισσότερες εκ των οποίων ανήκουν στον χώρο των θεωριών συνωμοσίας. Στη μαζική κουλτούρα το θέμα δεν έπαψε ποτέ να διατηρείται στην επιφάνεια και κατά καιρούς το ενδιαφέρον του κοινού ανανεώνεται. Το 1991 η ταινία *JFK* του γνωστού σκηνοθέτη Όλιβερ Στόουν (Oliver Stone) υπήρξε καταλυτική για την εκ νέου εμφάνιση της συνωμοσιολογικής οπτικής.²⁶ Απολύτως αναμενόμενα, με βάση τη γενικότερη στάση του, ο Στόουν βασίστηκε, μεταξύ

²³ Βλ. ενδεικτικά J.P. Forgas – R.F. Baumeister, *The Social Psychology of Gullibility. Fake News, Conspiracy Theories and Irrational Beliefs*, Routledge, Νέα Υόρκη/Όξον, 2019, Τ. Rakopoulos, “Of Fascists and Dreamers. Conspiracy Theory and Anthropology”, *Social Anthropology/Anthropologie Sociale*, 30.1 (2022), σ. 45-62, M. Bilewicz – A. Cichocka – W. Soral (eds.), *The Psychology of Conspiracy* (1st ed.), Routledge, Λονδίνο 2015.

²⁴ Βλ. Σ. Μανωλόπουλος, *Τι λένε οι άνθρωποι στον δρόμο και τι ακούει ο ψυχαναλυτής*, Αρμός, Αθήνα 2017, Α. Στυλιανού, *Γνώση και Πάθος στη Νεότερη Φιλοσοφία*, Πόλις, Αθήνα 2022.

²⁵ Βλ. M. Butter – P. Knight, “Conspiracy Theory in historical, cultural, and literary studies”, στο M. Butter – P. Knight (ed.), *Routledge Handbook of Conspiracy Theories*, Routledge, Λονδίνο 2020.

²⁶ https://www.imdb.com/title/tt0102138/?ref_=nv_sr_srsrg_0 και <https://www.washingtonpost.com/arts-entertainment/2021/12/22/oliver-stone-jfk-anniversary/>

άλλων, για το σενάριο σε ένα βιβλίο του συνωμοσιολόγου δημοσιογράφου Τζιμ Μαρς (Jim Marrs).²⁷ Η άλλη μεγάλη επιρροή του Στόουν ήταν το έργο του Τζιμ Γκάρρισον (Jim Garrison), τοπικού εισαγγελέα της Νέας Ορλεάνης που αποπειράθηκε ανεπιτυχώς να ξανανοίξει την υπόθεση το 1967. Ουσιαστικά, η ταινία παρακολουθεί τις προσπάθειες του Γκάρρισον, τον οποίο υποδύεται ο δημοφιλής ηθοποιός Κέβιν Κόστνερ (Kevin Costner), να ανακαλύψει την «αλήθεια» πίσω από τη δολοφονία, με την ευθύνη τελικά να αποδίδεται σε ένα συνωμοτικό δίκτυο που περιλάμβανε το οργανωμένο έγκλημα, τις μυστικές υπηρεσίες και τους Κουβανούς αντικομμουνιστές εξόριστους. Παρά τη σφοδρή κριτική που δέχθηκε, την εποχή εκείνη η μεγάλη εμπορική επιτυχία του έργου, ξαναθύμισε στους Αμερικανούς και στον υπόλοιπο κόσμο μια κεντρική αξιωματική αρχή των θεωριών συνωμοσίας: *Η Ιστορία είναι Συνωμοσία*. Πρόσφατα ο σκηνοθέτης επανήλθε στο θέμα με την κυκλοφορία του ντοκιμαντέρ *JFK Revisited: Through the Looking Glass*, απολύτως πεπεισμένος πια ότι στην περίπτωση της δολοφονίας Κένεντι υπήρξε μεγάλης έκτασης συνωμοσία από τη CIA και συγκάλυψή της.²⁸ Στο σημείο αυτό δεν πρωτοπορεί ιδιαίτερα, καθώς όλες οι σχετικές έρευνες, δημοσκοπήσεις και αναφορές των τελευταίων δεκαετιών αναδεικνύουν ότι ένα μεγάλο ποσοστό των Αμερικανών πολιτών εξακολουθεί να θεωρεί ως επικρατέστερη την εκδοχή της συνωμοσίας.²⁹

Η περίπτωση της δολοφονίας Κένεντι και των θεωριών συνωμοσίας που την συνόδευσαν δεν προέκυψε όμως σε ιστορικό και πολιτισμικό κενό. Στη χώρα αυτή υπήρχε μεγάλη παράδοση τέτοιου τύπου αντιλήψεων, ήδη από την εποχή των πρώτων αποίκων. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Γκόλντμπεργκ πρόκειται για τη λογική της *Κυρίαρχης Συνωμοσίας* (Master Conspiracy).³⁰ Δεδομένου του ειδικού βάρους των ΗΠΑ στον κόσμο, και μέσω της μεγάλης πολιτισμικής τους επιρροής, κεντρικά θέματα των θεωριών αυτών γνώρισαν παγκόσμια διάδοση, πολλές φορές συνδυαζόμενα με αντίστοιχες προϋπάρχουσες αντιλήψεις σε τοπικό ή εθνικό επίπεδο.³¹

Από την άλλη πλευρά, τα θέματα της ψευδοεπιστήμης και της ψευδοϊστορίας έχουν επίσης συμβάλει στη γενικότερη σύγχυση που επικρατεί σε μεγάλα

²⁷ Βλ. J. Marrs, *Crossfire. The Plot that Killed Kennedy*, Basic Books, Νέα Υόρκη 2013 (1989).

²⁸ https://www.imdb.com/title/tt11173544/?ref_=nv_sr_srsrg_0 <https://www.rollingstone.com/politics/politics-features/jfk-oliver-stone-conspiracy-theory-russian-disinformation-1260223/> και <https://www.theguardian.com/film/2021/nov/24/jfk-revisited-through-the-looking-glass-review-oliver-stone-returns-to-the-grassy-knoll>

²⁹ Βλ. Knight, *Conspiracy Culture*, ό.π., σ. 76-116.

³⁰ Βλ. Goldberg, ό.π., σ. 22-65.

³¹ Βλ. T. Melley, *Empire of Conspiracy. The Culture of Paranoia in Postwar America*, Cornell University Press, Ίθακα/Λονδίνο 2000, J. Walker, *The United States of Paranoia. A Conspiracy Theory*, Harper Collins, Λονδίνο/Νέα Υόρκη 2013.

τήματα των κοινωνιών. Οι άνθρωποι που ανήκουν στις κατηγορίες των υπερασπιστών της ψευδοεπιστήμης και της ψευδοϊστορίας δεν είναι εύκολο να προσδιοριστούν με βάση τα κοινωνιολογικά τους χαρακτηριστικά. Οι εκφραστές, βέβαια, των αντιλήψεων αυτών πολύ απλά ισχυρίζονται ότι εργάζονται με τις μεθόδους και τις ερευνητικές μέριμνες των συμβατικών/καθιερωμένων επιστημών προκειμένου να αναδείξουν όψεις της φυσικής και ιστορικής πραγματικότητας που δεν έχουν αναδειχθεί από το «κατεστημένο», πολλές φορές σκόπιμα και για την εξυπηρέτηση ιδιοτελών σκοπών. Ως προς την ψευδοεπιστήμη και την ψευδοϊστορία τα πράγματα σε επίπεδο ορισμών μπορεί να φαίνονται πιο απλά σε σχέση με το ζήτημα των θεωριών συνωμοσίας, όμως και εδώ υφίστανται προβλήματα. Αρκεί να υπενθυμίσουμε ότι από ορισμένους στοχαστές αμφισβητήθηκε, π.χ., η επιστημονική διάσταση της μαρξιστικής θεωρίας (η οποία νοείται και αυτή ως ψευδοεπιστήμη).³² Υπενθυμίζουμε στο σημείο αυτό και την περίφημη αρχή της διαψευσιμότητας, την οποία εισήγαγε ο Καρλ Πόπερ (Karl Popper), η οποία υποστηρίζει ότι στην πραγματικότητα το διαχωριστικό όριο ανάμεσα στην επιστήμη και τη μη επιστήμη είναι το αν μπορεί μια θεωρία να διαψευσθεί ή όχι. Στην πρώτη περίπτωση μπορούμε να μιλάμε για επιστημονική θεωρία, στη δεύτερη όχι. Αν και υπάρχει μεγάλη συζήτηση για τα όσα υποστηρίζει ο Πόπερ, η άποψή του δεν έπαψε να επηρεάζει πολλούς μεταγενέστερους στοχαστές.³³ Ενδιαφέρουσες είναι και οι παρατηρήσεις του Αμερικανού καθηγητή φιλοσοφίας Λι Μάκινταϊρ (Lee McIntyre) ο οποίος έχει συγγράψει σειρά βιβλίων με θέμα τη μετα-αλήθεια και την ψευδοεπιστήμη.³⁴ Στο έργο του με τίτλο *Πώς να μιλήσετε στους αρνητές της επιστήμης* υιοθετεί έναν αρκετά αισιόδοξο τόνο, θεωρώντας ότι είναι εφικτή η μεταστροφή οπαδών ψευδοεπιστημονικών αντιλήψεων, τουλάχιστον των ακολούθων των θεωριών αυτών (και λιγότερο των προπαγανδιστών και των σκληροπυρηνικών). Συνοψίζοντας τα ευρήματα ερευνητικών εργασιών πολλών επιστημόνων, θεωρεί ότι οι αρνητές της επιστήμης βασίζονται στις εξής αρχές: την επιλεκτική παρουσίαση δεδομένων, την πίστη σε θεωρίες συνωμοσίας, την επίκληση ψευδο-ειδικών και την απαξίωση των πραγματικών ειδικών, τη διάπραξη λογικών σφαλμάτων και τις ανεδαφικές προσδοκίες ως προς τις δυνατότητες της επιστήμης.³⁵ Σε κάθε περίπτωση, η προσέγγιση των

³² Βλ. και τη σφοδρή κριτική του συντηρητικού πολιτικού φιλοσόφου Ρότζερ Σκρούτον στη λεγόμενη Νέα Αριστερά, R. Scruton, *Τρελοί, τσαρλατάνοι, ταραχοποιοί. Διανοούμενοι της Νέας Αριστεράς*, μτφρ. Α. Δαμνιάδη, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2018.

³³ Πρβλ. Σ. Μακρίσης (επιμ.), *Karl Popper. Διαψευσιμότητα, Ιστορικισμός και ανοιχτή κοινωνία*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2013.

³⁴ Βλ. L. McIntyre, *Πώς να μιλήσετε στους αρνητές της επιστήμης. Συζητήσεις με υπέρμαχους της θεωρίας της Επίπεδης Γης, αρνητές της κλιματικής αλλαγής και λοιπούς που αψηφούν τον ορθό λόγο*, μτφρ. Α.Α. Κρητικού – Ε. Κρητικού, Ροπή, Αθήνα 2021.

³⁵ Στο ίδιο, σ. 77.

οπαδών αυτών των θεωριών προκειμένου να μεταπειστούν οφείλει, σύμφωνα με τον Μάκινταϊρ, να ακολουθεί ορισμένους κανόνες: επιμονή στη διενέργεια κατ' ιδίαν συναντήσεων με τους ανθρώπους αυτούς, δόμηση σχέσης εμπιστοσύνης, έλλειψη επιθετικού ύφους, ευγένεια, ενσυναίσθηση και προσεκτική ακρόαση.³⁶

Έναν αρκετά σαφή και κατανοητό ορισμό της ψευδοϊστορίας δίνει ο Ντέμιαν Τόμσον (Damian Thompson): πρόκειται για έργα στα οποία η απόδειξη για κεντρικά γεγονότα είναι υποθετική, διαστρεβλωμένη ή ατεκμηρίωτη, στα οποία υπάρχει θρησκευτική ή πολιτική ατζέντα, στα οποία ανταγωνιστικές εξηγήσεις για τα ίδια γεγονότα έχουν αγνοηθεί και τα οποία βασίζονται σε θεωρίες συνωμοσίας εκεί που μια πιο απλή, πιο συνηθισμένη εξήγηση θα αποτελούσε την προφανή επιλογή.³⁷ Στη συνέχεια, ο Τόμσον κάνει μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα παρατήρηση για ένα από τα πιο επιδραστικά κινήματα στην ψευδοϊστορία, που θα το συναντήσουμε πολλές φορές στο βιβλίο, και συγκεκριμένα τη θεωρία της υπερδιάχυσης (hyperdiffusionism), η οποία υποστηρίζει ότι τα μεγαλύτερα πολιτισμικά επιτεύγματα ενός πολιτισμού μπορούν να ανιχνευθούν σε έναν άλλο, υψηλότερο πολιτισμό οι ιδέες του οποίου μεταφέρθηκαν ως αποτέλεσμα ταξιδιών ή άλλων μορφών «διάχυσης» μη αναγνωρισμένων από τους συμβατικούς ιστορικούς (συνήθως γιατί δεν συνέβησαν ποτέ).³⁸

Σημαντική ώθηση στην αναζήτηση «εναλλακτικών» ερμηνειών για θέματα που δεν αποδεχόταν η «συμβατική» επιστήμη έδωσε το έργο του Αμερικανού συγγραφέα Τσαρλς Φορτ (Charles Fort) ο οποίος, ειδικά με την πρώτη του συγγραφική προσπάθεια *Το Βιβλίο των Καταραμένων* (*Book of the Damned*), το οποίο κυκλοφόρησε το 1919, παρουσίαζε στο κοινό μια σειρά «ανωμαλιών» στη διερεύνηση φαινομένων όπως η ύπαρξη γιγάντων και ξωτικών, εμφανίσεις πνευμάτων, θεάσεις ΑΤΙΑ κλπ. Οι ιδέες του Φορτ άσκησαν μεγάλη επιρροή σε μεταγενέστερους συγγραφείς, ενώ δεν έλειψε και η δημιουργία ενώσεων και περιοδικών που ανέλαβαν τη διατήρηση του ονόματός του στην επιφάνεια.³⁹

Μεταπολεμικά το εμβληματικό έργο για την προώθηση ειδικά της ψευδοϊστορίας ήταν ένα βιβλίο γραμμένο από δύο Γάλλους, που κυκλοφόρησε αρχικά στη γαλλική γλώσσα το 1960. Αναφερόμαστε στην *Αυγή των Μάγων* (*Le Matin De Magiciens*), συγγραφείς του οποίου εμφανίζονται ο Λουί Ποβέλς (Louis Pauwels) και ο Ζακ Μπερζιέ (Jacques Bergier). Το βιβλίο γνώρισε μεγάλη επιτυχία στη Γαλλία, και ακόμη μεγαλύτερη παγκοσμίως όταν μεταφράστηκε αργότερα στα αγγλικά (*The Morning of the Magicians* στην αμερικανική εκδοχή). Επρόκει-

³⁶ Στο ίδιο, σ. 134-135.

³⁷ Thompson, *Counter-Knowledge*, ό.π., σ. 66-67.

³⁸ Στο ίδιο, σ. 68-69.

³⁹ Βλ. J. Steinmeyer, *Charles Fort: The Man who Invented the Supernatural*, J.P. Tarcher/Penguin, Νέα Υόρκη 2008.

το για ένα «αριστούργημα σύγχυσης», όπως αποκλήθηκε, στο οποίο αναπαράγονταν ατεκμηρίωτα πολλές παλαιότερες αφηγήσεις για επισκέψεις εξωγήινων στην αρχαιότητα, τη βυθισμένη Ατλαντίδα, την αλχημεία και τη σχέση της με τη σημερινή φυσική, ακόμη και για τον ναζιστικό αποκρυφισμό (Nazi Occult) κ.ά.⁴⁰ Στην πραγματικότητα, το έργο συνιστούσε μια αισιόδοξη απόπειρα να συσχετιστούν οι πρόοδοι της σύγχρονης επιστήμης με μυθολογικά και ανορθολογικά πεδία αναφοράς. Όσον αφορά τη μετέπειτα προσωπική πορεία ζωής των συγγραφέων, έχει και αυτή ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Ο Ποβέλ ανέλαβε μεταγενέστερα τη διεύθυνση σύνταξης περιοδικού της συντηρητικής εφημερίδας *Le Figaro*, προωθώντας μια δεξιά ατζέντα που θεωρητικά αντιμαχόταν τις αριστερές ιδέες της εποχής, και η οποία στη συνέχεια συνδέθηκε με την ανάδυση της λεγόμενης Νέας Δεξιάς στη Γαλλία. Από την άλλη πλευρά, ο Μπερζιέ ασχολήθηκε ιδιαίτερα με το θέμα των UFO, εκδίδοντας μάλιστα και σχετικά βιβλία.

Διαπιστώνεται, λοιπόν, ότι ήδη από τη δεκαετία του 1960 είχαν υπάρξει ρωγμές στο όλο ορθολογικό-τεχνοκρατικό πλαίσιο του σύγχρονου πολιτισμού. Φυσικά δεν ήταν τυχαία εποχή, καθώς τα σίξτις έμειναν θρυλικά για τον ριζοσπαστισμό μιας ολόκληρης γενιάς. Εκτός όμως από τις εξεγερσιακές και ανατρεπτικές διαστάσεις τους, την εποχή αυτή άρχισε σταδιακά να κανονικοποιείται η «Απορριπτέα Γνώση». Στο πλαίσιο αυτό, εσωτεριστικές και αποκρυφιστικές δοξασίες που μέχρι τότε απασχολούσαν μόνο κάποια σχετικά περιθωριακά στρώματα της κοινωνίας (ή το παρανοειδές περιθώριο), έγιναν τμήμα του λεγόμενου *mainstream*. Λίγο αργότερα, η εμπορική εκμετάλλευσή τους από τη βιομηχανία του θεάματος επρόκειτο να καταστήσει τη θεματική του αποκρυφισμού οικεία σε μεγάλα ακροατήρια, και κυρίως στους νεανικούς πληθυσμούς.⁴¹

Μια άλλη διάσταση, λοιπόν, που πρέπει να επισημανθεί, και στην οποία δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στο βιβλίο αυτό, αφορά τον ρόλο της λεγόμενης μαζικής κουλτούρας σε όλες της τις εκφάνσεις στη μεγάλη αναπαραγωγή και προώθηση αυτών των αντιλήψεων.⁴² Αν και η σχέση πομπού–δέκτη είναι πιο σύνθετη και πολύπλοκη από ό,τι γενικώς θεωρείται ως μια μονοσήμαντη άσκηση επιρροής στα μεγάλα ακροατήρια, σίγουρα δεν μπορεί να παραβλεφθεί η σημασία της συσχέτισης της μαζικής/λαϊκής κουλτούρας (*mass/popular culture*) με τις «αλλόκοτες θεωρίες».⁴³ Ειδικά στον χώρο της λογοτεχνίας φαντα-

⁴⁰ Βλ. J. Colavito, *Faking History. Essays on Aliens, Atlantis, Monsters and More*, JasonColavito.com Books, Άλμπανυ 2013.

⁴¹ G. Case, *Here's to my Sweet Satan. How the Occult Haunted Music, Movies and Pop Culture, 1966-1980*, Quill Driver Book, Φρέσνο 2016.

⁴² Γενικότερα βλ. J. Storey, *Πολιτισμική θεωρία και λαϊκή κουλτούρα*, μτφρ. Β. Ντζούνης, Πλέθρον, Αθήνα 2015.

⁴³ Βλ. D. Cuche, *Η έννοια της κουλτούρας στις κοινωνικές επιστήμες*, μτφρ. Φ. Σιατίτσας, Τυπωτήτω/Γ. Δαρδανός, Αθήνα 2001.

σίας και τρόμου η θεματική αυτή έχει γνωρίσει μεγάλη απήχηση, λειτουργώντας, όπως προαναφέραμε, πολλές φορές και αντίστροφα: Δεν είναι σπάνιο έργο των κατηγοριών αυτών να λαμβάνονται σοβαρά υπ' όψιν όχι ως προϊόντα μυθοπλασίας αλλά ως τεκμήρια για την *κυριολεκτική* αποτύπωση διάφορων φαινομένων.⁴⁴ Σε ακραίες περιπτώσεις οι ίδιοι οι συγγραφείς εμφανίζονται ως εμπλεκόμενοι (θύτες ή θύματα). Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του διάσημου Αμερικανού συγγραφέα Στίβεν Κινγκ (Stephen King), ο οποίος εμφανίζεται σε μια εξωφρενική θεωρία συνωμοσίας να είναι ο πραγματικός δολοφόνος του Τζον Λένον (John Lennon)!⁴⁵ Όσον αφορά άλλα σύγχρονα προϊόντα της πολιτισμικής βιομηχανίας, ενδεικτικά μπορούν να αναφερθούν η τηλεοπτική σειρά *The X-Files* και οι ταινίες *Θεωρία Συνωμοσίας* (*Conspiracy Theory*) και *2012*, που συνιστούν ενδεικτικά παραδείγματα της μεγάλης απήχησης που έχει γνωρίσει η θεματική αυτή στον κινηματογράφο και την τηλεόραση.⁴⁶

Στην εμβληματική σειρά *The X-Files* που προβλήθηκε αρχικά στην αμερικανική τηλεόραση στη δεκαετία του 1990 πρωταγωνιστούσαν δύο πράκτορες του FBI, που προσπαθούσαν να ανακαλύψουν την «κρυμμένη αλήθεια» σε διάφορες υποθέσεις, οι οποίες έδειχναν να συνδέονται με περισσότερο ή λιγότερο χαλαρό τρόπο με συνωμοσίες και παραφυσικά φαινόμενα κάθε είδους.⁴⁷ Η επιρροή της συγκεκριμένης σειράς υπήρξε τεράστια καθώς καθιστούσε ξανά τμήμα της «εύπειτης» ποπ κουλτούρας τις κεντρικές θέσεις του συνωμοσιολογικού φανταστικού. Είναι ενδεικτική μάλιστα και η προβολή στο συγκεκριμένο τηλεοπτικό προϊόν των πολλαπλών αλληλοσυγκρουόμενων πολλές φορές μηχανισμών του αμερικανικού κράτους σε ένα ιστορικό πλαίσιο απονομιμοποίησης των θεσμών και έλλειψης πίστης σε αυτούς.⁴⁸

Στο ίδιο πλαίσιο, το 1997 η ταινία *Conspiracy Theory* (*Θεωρία Συνωμοσίας*) με πρωταγωνιστή τον Μελ Γκίμπσον (Mel Gibson) προέβαλε την εικόνα μιας πολύ πραγματικής συνωμοσίας γύρω από τις παρανοειδείς φαντασιώσεις ενός ταξιτζή στη Νέα Υόρκη.⁴⁹ Στη συνωμοσία εμπλέκονται άτομα από το «βαθύ κράτος» και τις μυστικές υπηρεσίες των ΗΠΑ και τελικά οι παραληρηματικές απόψεις ενός οιονεί περιθωριακού αποδεικνύεται ότι έχουν μεγάλη δόση *αλήθειας*. Όπως έχει τονιστεί και άλλες φορές, το κεντρικό μήνυμα της ταινίας συ-

⁴⁴ Πρβλ. A. May, *Pseudoscience and Science Fiction*, Springer, 2017.

⁴⁵ <https://www.grunge.com/640456/the-conspiracy-theory-that-connects-stephen-king-to-john-lennons-murder/>

⁴⁶ B.W. Donovan, *Conspiracy Films. A Tour of Dark Places in the American Conscious*, McFarland & Company, Τζέφερσον 2011· R. Roeper, *Debunked! Conspiracy Theories, Urban Legends, and Evil Plots of the 21st Century*, Chicago Review Press, Σικάγο 2008, σ. 215-236.

⁴⁷ https://www.imdb.com/title/tt0106179/?ref_=fn_al_tt_1

⁴⁸ Fenster, ό.π.

⁴⁹ https://www.imdb.com/title/tt0118883/?ref_=nv_sr_srsrg_0

νοψίζεται στο εξής: «επειδή είσαι παρανοϊκός, δεν σημαίνει ότι δεν σε κυνηγούν». Τα πράγματα, λοιπόν, μπορούν να λάβουν και μια εντελώς διαφορετική μορφή όταν αναφερόμαστε σε αιρετικούς συνωμοσιολόγους. Στην ταινία 2012 του Ρόλαντ Έμεριχ (Roland Emmerich), ο περιθωριακός μοναχικός υπέρμαχος της θεωρίας ότι ο πλανήτης κινδυνεύει από μια κοσμικών διαστάσεων καταστροφή, την οποία κρύβουν συστηματικά από τον πληθυσμό οι αρχές, επιβεβαιώνεται από τα κατακλυσμιαία γεγονότα που ακολουθούν.⁵⁰ Η εντύπωση που τελικά αποκομίζει ο θεατής είναι ότι ακόμη και άνθρωποι που χρησιμοποιούν τα βραχεία κύματα του ραδιοφώνου στις ΗΠΑ για να τονίζουν τις παραληρηματικές τους απόψεις, πιθανόν κάποιες φορές να έχουν δίκιο. Από την άλλη πλευρά, έχουν εμφανιστεί και ταινίες/σειρές που στέκονται κριτικά απέναντι στο φαινόμενο ή αποπειρώνται να το διακωμωδήσουν. Ενδεικτική είναι η πρόσφατη τηλεοπτική σειρά κινουμένων σχεδίων για ενήλικες *Inside Job*, η οποία προβάλλεται από το Netflix.⁵¹

Επιπλέον, δεν πρέπει να παραγνωριστεί ο τεράστιος ρόλος που διαδραμάτισε η επέλαση του διαδικτύου στη διάχυση των απόψεων αυτών. Η ίδια η λογική του μέσου αυτού επέτρεψε την ταχύτερη διάδοση και αναπαραγωγή απόψεων που δεν μπορούν εύκολα να επιβεβαιωθούν ή να τεκμηριωθούν. Ειδικά το θέμα των λεγόμενων «ψευδών ειδήσεων» (fake news) δημιουργεί μεγάλο προβληματισμό για τον τρόπο με τον οποίο διαχέονται πια οι πληροφορίες στο ευρύτερο κοινό, ακόμη και για θέματα κρίσιμης σημασίας, αλλά και για το ποια μπορεί να είναι η αντιμετώπισή τους σε θεσμικό και πρακτικό επίπεδο.⁵² Σχετικά με τα ΜΚΔ (Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης) πασίγνωστη είναι μια παρατήρηση του Ουμπέρτο Έκο ότι

έδωσαν το δικαίωμα σε λεγεώνες ηλιθίων να μιλάνε, ενώ παλαιότερα το έκαναν μετά από ένα ποτό στο μπαρ, χωρίς να πειράζουν την κοινότητα. Τότε σιωπούσαν γρήγορα, αλλά τώρα έχουν το ίδιο δικαίωμα να μιλάνε όπως ένας κάτοχος βραβείου Νόμπελ. Είναι η εκδίκηση των ηλιθίων.⁵³

Ο Έλληνας αναγνώστης οφείλει να αντιληφθεί ότι η διεθνής βιβλιογραφία για τα ζητήματα αυτά είναι κυριολεκτικά γιγαντιαία. Σε αντίθεση με ό,τι θεωρούν ορισμένοι κοινωνικοί επιστήμονες, αλλά ενδεχομένως και ένα τμήμα του κοινού, το

⁵⁰ https://www.imdb.com/title/tt1190080/?ref_=fn_al_tt_1

⁵¹ https://www.imdb.com/title/tt10231312/?ref_=fn_al_tt_1

⁵² Βλ. Γ. Γιώτης, *Hoax. Οδηγός επιβίωσης στην εποχή της παραπληροφόρησης*, Θύραθεν, Θεσσαλονίκη 2022.

⁵³ <https://medium.com/writing-in-the-media/why-social-medias-are-for-idiots-9a19c7706e19> Ειδικά για την Ελλάδα, βλ. Β. Καραντζαβέλου, *Κοινωνικές Αναπαραστάσεις Ελλήνων χρηστών του Facebook για την αντί-επιστήμη: η μετάδοση των θεωριών συνωμοσίας ως φημών*, Διπλωματική Εργασία, ΠΜΣ Κοινωνική Ψυχολογία των Συγκρούσεων, Τμήμα Ψυχολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα 2020.

πεδίο διερεύνησης και ερμηνευτικής κατανόησης όλων αυτών των θεωριών είναι μεγάλο. Για να εξετάσει φυσικά κανείς όλες αυτές τις αντιλήψεις οφείλει να είναι πολύ προσεκτικός. Πολλές φορές οι απόψεις που υποστηρίζονται είναι τόσο ακραίες και εξωπραγματικές που είναι πολύ εύκολο να θεωρηθούν ανάξιες σχολιασμού και κριτικής ακόμη και σε στοιχειώδες επιστημονικό επίπεδο. Επιπλέον, πιθανολογείται από ορισμένους ότι η πραγματική κοινωνική επιρροή αυτών των απόψεων δεν είναι τόσο μεγάλη όσο θεωρείται ευρέως. Σε κάθε περίπτωση δεν είναι άστοχο να ισχυριστούμε ότι ακόμη και απόψεις που δείχνουν γελοίες, κωμικές ή εντελώς εξωπραγματικές μπορεί να έχουν τραγικές συνέπειες. Εξάλλου διαχρονικά πολλοί σημαντικοί κοινωνικοί επιστήμονες και συγγραφείς έχουν ασχοληθεί με τα ζητήματα αυτά. Ενδεικτικά μπορούν να αναφερθούν οι προαναφερθέντες Πιερ-Αντρέ Ταγκιέφ, Μάικλ Μπάρκαν και Ουμπέρτο Έκο, ο Ρίτσαρντ Έβανς (Richard J. Evans) κ.α. Η ενασχόληση λοιπόν με το ζήτημα είναι κατά τη γνώμη μας θεμιτή. Σε θεσμικό επίπεδο, ακόμη και δίκτυα ερευνητών έχουν συγκροτηθεί προκειμένου να αντιμετωπισθεί στην πράξη το φαινόμενο των θεωριών συνωμοσίας. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του δικτύου COMPACT (Comparative Analysis of Conspiracy Theories), που στοχεύει, με τη χρηματοδότηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στη διεπιστημονική και διεθνή ανάλυση τέτοιων θεωριών.⁵⁴ Στο ίδιο πλαίσιο δεν λείπουν και οι απόπειρες να αντιμετωπιστούν με τεκμηριωμένα στοιχεία οι θεωρίες αυτές. Χαρακτηριστικό είναι το εγχειρίδιο *Conspiracy Theories* των Stephan Lewandowsky (Στέφαν Λεβαντόφσκι) και John Cook (Τζον Κουκ), το οποίο εμφανίζεται μεταφρασμένο σε πολλές γλώσσες (μεταξύ των οποίων και η ελληνική).⁵⁵

Επιπλέον, στη δημόσια σφαίρα η θεματική αυτή φαίνεται να απασχολεί πολλά άτομα με διάφορους τρόπους. Δεν είναι τυχαία και η πρόσφατη εμφάνιση στην ελληνική γλώσσα του όρου *ψεκασμένος-η/ψέκας* στα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης (και όχι μόνο) προκειμένου να περιγραφούν οι οπαδοί αυτών των θεωριών (με αρχική αναφορά σε όσους πιστεύουν στους λεγόμενους ψεκασμούς των αεροσκαφών). Όσον αφορά ειδικά την Ελλάδα, θεωρούμε ότι η επέλαση των θεωριών αυτών συνιστά, όπως και στις περισσότερες άλλες χώρες, μέρος μιας παγκόσμιας διαδικασίας, καθώς εύκολα διαπιστώνεται ότι στην πλειονότητα των περιπτώσεων πρόκειται για αυτούσια μεταφορά σχημάτων από το εξωτερικό, σε μια λογική πολιτισμικής αποικιοποίησης του συλλογικού φαντασιακού. Φυσικά θα πρέπει κανείς να έχει υπ' όψιν του και μια μακράιωνη παράδοση αντίστοιχων θεωρήσεων και στον χώρο της Ορθοδοξίας, και ειδικά τα τελευταία χρόνια παρατηρείται η σύμμιξη στοιχείων από ετερόκλητες παραδόσεις και η δημιουργία ενός υβριδικού λόγου στον οποίο αναμειγνύονται αντιδιαφωτισμός, αντισημιτι-

⁵⁴ <https://conspiracytheories.eu/>

⁵⁵ <https://skepticalscience.com/conspiracy-theory-handbook-downloads-translations.html>

σμός, αντικαθολικισμός, ισλαμοφοβία, αντιφεμινισμός, ομοφοβία, εθνικισμός, αρχαιολατρία, милитарισμός κ.ά. με ένα πλήθος θεωρήσεων που προέρχονται από το εξωτερικό και πολλές φορές από τη μαζική κουλτούρα. Όλα τα παραπάνω συνδέονται αρκετές φορές με σκληροπυρηνικές εθνικιστικές θέσεις που τείνουν να επιβεβαιώνουν τη λογική του «περιούσιου ελληνικού έθνους» που βάλλεται πανταχόθεν από γνωστούς και άγνωστους εχθρούς. Οι πολιτικές επιπτώσεις αυτής της κοσμοθεώρησης μπορούν να γίνουν εύκολα αντιληπτές, ειδικά σε περιόδους μεγάλων κοινωνικών και οικονομικών κρίσεων. Ειδικά στη χώρα μας έχουμε πολλά παραδείγματα ανθρώπων και κομμάτων που δόμησαν μεγάλο μέρος της πολιτικής και εκλογικής τους στρατηγικής στην αναπαραγωγή συνωμοσιολογικών θεωρήσεων κάθε είδους με ενίοτε μικρότερη ή μεγαλύτερη επιτυχία, ειδικά μετά τη μεγάλη οικονομική κρίση που ξέσπασε το 2009-10.

Άλλη μια σημαντική παρατήρηση που πρέπει να γίνει αφορά το αν τελικά οι αντιλήψεις και οι πεποιθήσεις αυτές είναι πράγματι πολιτικά επικίνδυνες. Προφανώς το να πιστεύει κανείς στην πραγματική ύπαρξη της Ατλαντίδας ή εξωγήινων δεν οδηγεί νομοτελειακά και αναπόφευκτα σε ακραίες πολιτικά τοποθετήσεις. Όμως, όπως προαναφέραμε, ακόμη και οι φαινομενικά πιο ακίνδυνες αντιλήψεις μπορούν να καταλήξουν σε παρερμηνείες και παραναγνώσεις της ιστορικής και κοινωνικής πραγματικότητας και να οδηγούν σε υιοθέτηση ακραίων πολιτικά θέσεων με επιπτώσεις στο πεδίο της πραγματικής ζωής. Ειδικά στην περίπτωση των αρνητών της κλιματικής αλλαγής, οι επιπτώσεις μπορεί να είναι σημαντικές ακόμη και για το μέλλον της ανθρωπότητας. Φυσικά το ζήτημα της κλιματικής αλλαγής είναι βαθύτατα πολιτικό και οικονομικό, όμως σε κάθε περίπτωση η υιοθέτηση αντιεπιστημονικών απόψεων από τμήματα του πληθυσμού αλλά και πολιτικούς, ειδικά στις ΗΠΑ, μπορεί να έχει πολύ αρνητικές συνέπειες. Πάντως η αντίληψη για την ενδεχόμενη επικινδυνότητα των ανορθολογικών πεποιθήσεων είναι κοινή στους περισσότερους μελετητές των φαινομένων αυτών. Ενδεικτική είναι η περίπτωση του Ουμπέρτο Έκο, ο οποίος συνδέει τις αποκρυφιστικές ειδικά θεωρήσεις νομοτελειακά με τον φασισμό ή τον πρωτοφασισμό.⁵⁶ Σε παρόμοια απορριπτική κατεύθυνση ο σημαντικός φιλόσοφος και κοινωνικός στοχαστής Τέοντορ Αντόρνο (Theodor Adorno), μέλος της λεγόμενης Σχολής της Φρανκφούρτης, τόνιζε ότι «ο αποκρυφισμός είναι η μεταφυσική των ηλιθίων», στις γνωστές «Θέσεις εναντίον του αποκρυφισμού», που κυκλοφόρησαν το 1947.⁵⁷ Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν και προσεγγίσεις που δεν

⁵⁶ Βλ. και Φ. Τερζάκης, *Ανορθολογισμός, φονταμενταλισμός και θρησκευτική αναβίωση. Τα χρώματα της σκακιέρας*, Εκδόσεις των Συναδέλφων, Αθήνα 2013.

⁵⁷ <https://cominsitu.wordpress.com/2021/07/13/theses-against-occultism-adorno-1947/>. Γενικότερα βλ. C.J. Nederman – J.W. Goulding, “Popular Occultism and Critical Social Theory: Exploring Some

ταυτίζουν αποκλειστικά με τον χώρο της άκρας δεξιάς τις θεωρήσεις αυτές, ενώ αρχίζει να διαμορφώνεται και ένα επιστημονικό πεδίο που θα μπορούσε να ονομαστεί «κοινωνιολογία του αποκρυφισμού».⁵⁸ Υποστηρίζεται, λοιπόν, ότι δεν είναι απολύτως ασύμβατες οι αλλόκοτες αυτές θεωρίες με προοδευτικές ή/και αριστερές πολιτικές κατευθύνσεις. Χαρακτηριστική είναι η άποψη του Τζέιμς Γουέμπ, ο οποίος εκκινώντας από φιλελεύθερη, κεντρο-αριστερή βάση δεν θεωρούσε αναπόφευκτη τη συσχέτιση των οπαδών αυτών των θεωριών με την ακροδεξιά.⁵⁹ Από μια διαφορετική θεώρηση υπάρχουν και προσεγγίσεις που κάνουν λόγο για ενδεχόμενες θετικές συνέπειες από την εμφάνιση του συνωμοσιολογικού λόγου, καθώς αναδεικνύονται –έστω και με στρεβλό τρόπο– σημαντικά ζητήματα της σύγχρονης κοινωνίας.⁶⁰ Ούτε πάντως ο χώρος των λεγόμενων αριστερών ριζοσπαστικών απουσιάζει από τη διατύπωση θεωριών συνωμοσίας, αν και φαινομενικά πιο «ορθολογικών». Τα ζητήματα αυτά είναι, λοιπόν, εδραιωμένα, αν και με διαφορετικούς όρους, τόσο στα δεξιά όσο και στα αριστερά του πολιτικού φάσματος και η τομή φαίνεται να είναι οριζόντια.

Το μεγάλο ερώτημα αφορά φυσικά το αν αντιλήψεις αυτού του τύπου θα εξακολουθήσουν να αναπαράγονται και στο μέλλον και να αναπτύσσουν κοινωνική δυναμική. Δύσκολα θα μπορούσε κανείς να απαντήσει με βεβαιότητα στο ερώτημα αυτό, αλλά οι υπαρκτές τάσεις δεν δείχνουν σημάδια οπισθοχώρησης, ειδικά αν λάβει κανείς υπ' όψιν του το εντελώς ρευστό παγκόσμιο περιβάλλον και την ανάδυση νέων οικουμενικών απειλών (από το ορατό πλέον ενδεχόμενο ενός παγκόσμιου πυρηνικού πολέμου στη σκιά του πολέμου στην Ουκρανία ως την κλιματική και περιβαλλοντική κρίση, την ανάδυση της Τεχνητής Νοημοσύνης κλπ). Σε τελική ανάλυση, ο κόσμος φαντάζει πια απολύτως ρευστός και μη ελεγχόμενος και η εξέλιξη αυτή είναι δύσκολο να μην κινητοποιήσει μηχανισμούς ερμηνείας με βάση ανορθολογικές πεποιθήσεις.

Το παρόν βιβλίο πιθανόν να ξενίσει τμήμα του αναγνωστικού κοινού. Η ενασχόληση με τον ανορθολογισμό στις ποικίλες εκδοχές του δεν είναι εύκολη υπόθεση σε καμία περίπτωση. Επαναλαμβάνουμε ότι κεντρική θέση του συγγραφέα είναι ότι ιδέες, πεποιθήσεις και συμπεριφορές που μπορεί με μια πρώτη ματιά να φαίνονται αλλόκοτες, κωμικές ακόμη και εντελώς γελοίες μπορεί να

Themes in Adorno's Critique of Astrology and the Occult', *Sociological Analysis*, Vol. 42, No. 4 (Winter, 1981), σ. 325-332.

⁵⁸ Βλ. K. Granholm, "Sociology and the Occult", στο C. Partridge (ed.), *The Occult World*, Routledge, Λονδίνο/Νέα Υόρκη 2014, σ. 720-731.

⁵⁹ Αναφέρεται στο G. Lachman, *Politics and the Occult. The Left, the Right and the Radically Unseen*, Theosophical Publishing House, Γουήτον 2008, σ. XV.

⁶⁰ Βλ. J. Bratich, *Conspiracy Panics. Political Rationality and Popular Culture*, SUNY Press, Αλμπανυ 2008.

έχουν τραγικές συνέπειες. Η ιστορική πραγματικότητα εξάλλου το έχει αποδείξει πολλαπλώς.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Πέτρο Παπασαραντόπουλο και τις εκδόσεις Επίκεντρο για την άψογη συνεργασία. Ελπίζω ότι το βιβλίο αυτό θα καταφέρει να προβληματίσει τους αναγνώστες και τις αναγνώστριες για τα όρια της κατανόησης του σύγχρονου κόσμου, και την πολλές φορές απεγνωσμένη προσπάθεια των κοινωνικών υποκειμένων να τον ερμηνεύσουν ακόμη και με παράδοξο, αλλόκοτο και ανορθολογικό τρόπο.